

Lubuski Przegląd Regionalny 2018

Lubuski Przegląd Regionalny obejmuje analizę sytuacji społeczno-gospodarczej w województwie za rok 2018 na tle poprzednich trzech lat. Materiał został przygotowany przez Lubuski Ośrodek Badań Regionalnych Urzędu Statystycznego w Zielonej Górze i Lubuskie Regionalne Obserwatorium Terytorialne, działające w ramach Departamentu Rozwoju Regionalnego Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubuskiego w Zielonej Górze. W opracowaniu wykorzystano dane statystyki publicznej oraz zasoby Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubuskiego w Zielonej Górze. W przypadku braku dostępności danych za rok 2018 r. posługiwano się najnowszymi dostępnymi danymi.

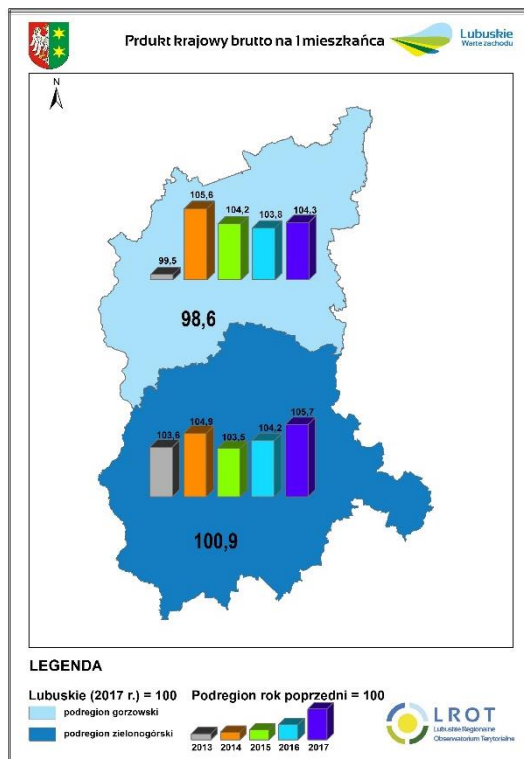
Sytuacja makroekonomiczna i struktura gospodarki

W prezentowanym okresie notowano systematyczny wzrost **produktu krajowego brutto** w skali roku. W latach 2013–2016 roczny realny wzrost PKB (w cenach stałych) w województwie lubuskim wyniósł 2,4%, przy czym najwyższy był w 2014 r. (3,8%). W kolejnych latach tempo wzrostu PKB uległo spowolnieniu. W 2015 r. wzrost PKB w skali roku wyniósł 2,9%, a w 2016 r. 2,6%.

W 2017 r. produkt krajowy brutto w województwie lubuskim wyniósł 43467 mln zł (w cenach bieżących) i według szacunków GUS był o 5,1% (w cenach bieżących) większy niż w 2016 r. Dane dotyczące wzrostu PKB w cenach stałych nie są jeszcze dostępne w momencie przygotowania opracowania (listopad 2019 r.).

W ostatnich latach obserwuje się niewielki wzrost udziału południowej części województwa w generowaniu PKB. W 2017 r. na podregion zielonogórski przypadało 62,6% PKB w województwie, tj. o 0,3 p. proc. więcej niż w 2016 r. i o 0,2 p. proc. więcej w porównaniu z 2014 r. Przy czym należy zauważyć, że w południowym podregionie zamieszkuje 62,0% ludności województwa.

Mapa 1. Produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca w podregionach województwa lubuskiego

Źródło: Opracowanie własne Lubuskiego Regionalnego Obserwatorium Terytorialnego na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Zielonej Górze.

Produkt krajowy brutto w przeliczeniu na 1 mieszkańca w 2017 r. wyniósł 42,8 tys. zł, co stanowiło 82,6% PKB na 1 mieszkańca w kraju. W podregionie gorzowskim PKB na 1 mieszkańca wyniósł 42,1 tys. zł, zaś w podregionie zielonogórskim – 43,1 tys. zł.

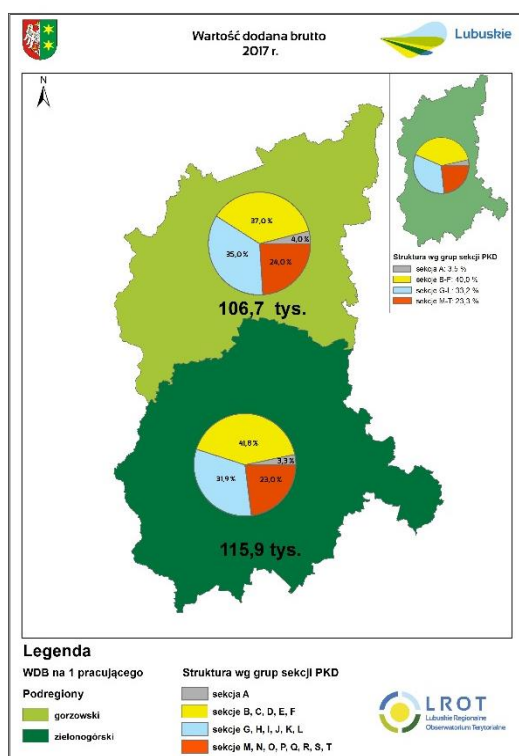
Według danych Eurostatu, w 2017 r. produkt krajowy brutto wyrażony w PPS¹ w przeliczeniu na 1 mieszkańca w województwie lubuskim wyniósł 17300 PPS, co stanowiło 58,1% produktu krajowego brutto na 1 mieszkańca (w PPS) w Unii Europejskiej (UE-28) wobec 57,5% w 2014 r.

Wartość dodana brutto w przeliczeniu na 1 pracującego w 2017 r. wyniosła 112,3 tys. zł, co stanowiło 95,1% wartości dodanej brutto na 1 pracującego w kraju (118,0 tys. zł). Najwyższą wartość prezentowanego wskaźnika notuje się w województwie mazowieckim (152,7 tys. zł), a najniższą w województwie lubelskim (85,6 tys. zł). W 6 województwach wartość dodana brutto na 1 pracującego była wyższa niż w województwie lubuskim. Oprócz województwa mazowieckiego były to województwa: dolnośląskie, śląskie, pomorskie, zachodniopomorskie i wielkopolskie.

W porównaniu z 2014 r. wartość dodana brutto w województwie lubuskim wzrosła o 6,3%, a w stosunku do 2016 r. – o 2,4%. W kraju wzrost wartości dodanej brutto w analogicznym okresie wyniósł odpowiednio 7,3% i 3,6%.

W podregionie gorzowskim wartość dodana brutto na 1 pracującego wyniosła 106,7 tys. zł (tj. o 7,2% więcej niż w 2014 r.). W podregionie zielonogórskim wartość dodana brutto była nieco wyższa niż w podregionie gorzowskim, kształtowała się na poziomie 115,9 tys. zł (tj. o 5,7% wyższym w stosunku do 2014 r.).

Mapa 2. Wartość dodana brutto (WDB) w przeliczeniu na 1 pracującego w podregionach województwa lubuskiego

Źródło: Opracowanie własne Lubuskiego Regionalnego Obserwatorium Terytorialnego na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Zielonej Górze.

¹ Standard Siły Nabywczej (PPS – ang. Purchasing Power Standard) – wspólna umowna jednostka walutowa stosowana w Unii Europejskiej do przeliczeń zagregowanych danych ekonomicznych dla potrzeb porównań przestrzennych, w taki sposób, aby wyeliminować różnice w poziomach cen między państwami członkowskimi.

W strukturze wartości dodanej brutto według grup sekcji PKD w porównaniu z 2014 r. zmniejszył się udział przemysłu i budownictwa, który w 2017 r. wyniósł 40,0%, tj. o 0,8 p. proc. mniej niż w 2014 r. Nadal jednak lubuskie było drugim województwem w kraju ze względu na wysoki udział tych sekcji w wartości dodanej brutto (za województwem śląskim). W latach 2014-2017 zmniejszył się także udział podmiotów z grupy sekcji działalność finansowa i ubezpieczeniowa; obsługa rynku nieruchomości – o 0,4 p. proc. w porównaniu z 2014 r. do 7,3% wartości dodanej brutto ogółem oraz sekcji rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo – o 0,3 p. proc. do 3,5%. Jednocześnie o 1,2 p. proc. zwiększył się udział podmiotów z grupy sekcji handel; naprawa pojazdów samochodowych; transport i gospodarka magazynowa; zakwaterowanie i gastronomia; informacja i komunikacja (sekcje G,H,I,J), który w 2017 r. wyniósł 25,9%.

W strukturze wartości dodanej brutto w podregionie gorzowskim przemysł i budownictwo stanowiły łącznie 37,0% (tj. o 1,6 p. proc. mniej niż w 2014 r.), a w podregionie zielonogórskim 41,8% (tj. o 0,4 p. proc. mniej).

W obu podregionach zmniejszył się udział podmiotów z grupy sekcji działalność finansowa i ubezpieczeniowa; obsługa rynku nieruchomości (sekcje K,L) – po 0,4 p. proc. do poziomu 7,6% w podregionie gorzowskim i 7,1% - w podregionie zielonogórskim. Zarówno w podregionie gorzowskim, jak i w zielonogórskim zmniejszył się udział rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa w generowaniu wartości dodanej brutto – odpowiednio o 0,3 p. proc. do 4,0% i o 0,2 p. proc. do 3,3%. W obu podregionach zwiększył się natomiast udział grupy sekcji: handel; naprawa pojazdów samochodowych; transport i gospodarka magazynowa; zakwaterowanie i gastronomia; informacja i komunikacja (sekcje G,H,I,J) w strukturze wartości dodanej brutto – w podregionie gorzowskim o 2,3 p. proc. do 27,5%, a w podregionie zielonogórskim o 0,5 p. proc. do 24,9%.

Sytuacja demograficzna

W końcu 2018 r. województwo lubuskie zamieszkiwało ponad 1 mln 14 tys. osób, tj. o 2,3 tys. mniej niż w końcu 2017 r. Liczba ludności w regionie maleje od sześciu lat. Blisko 65% ogółu społeczeństwa stanowiła ludność miejska, skupiona w 43 miastach. Średnia gęstość zaludnienia wyniosła 73 osoby na 1 km². Dla porównania w kraju przeciętnie na 1 km² powierzchni mieszkały 123 osoby.

Zmniejszenie się liczby ludności w 2018 r., a także w okresie 2015-2017 r., spowodowane było w dużej mierze odpływem migracyjnym, choć jego intensywność nieco osłabła – saldo migracji stałej w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców obniżyło się z poziomu minus 15,3 w 2015 r. do minus 9,4 w 2017 r. i minus 9,6 w 2018 r.

Ubytek populacji był także wynikiem ujemnego przyrostu naturalnego, na który składał się spadek liczby urodzeń przy jednoczesnym wzroście liczby zgonów. W 2018 r. zarejestrowano 9,5 tys. urodzeń żywych, tj. o ponad 0,8 tys. mniej niż w 2017 r.; współczynnik urodzeń obniżył się z 10,1 do 9,3 na 1000 ludności (w 2015 r. wyniósł 9,2). Jednocześnie wzrosła liczba zgonów – zmarło ok. 11 tys. osób, tj. o 0,7 tys. więcej w stosunku do poprzedniego roku. Współczynnik zgonów wyniósł 10,8, a przed rokiem 10,1 (wobec 10,0 w 2015 r.). Tym samym odnotowano ubytek naturalny – liczba urodzeń była o 1,5 tys. niższa od liczby zgonów. Współczynnik przyrostu naturalnego (licząc na 1000 ludności) wyniósł minus 1,5, przed rokiem był dodatni.

W województwie zmniejszyła się umieralność niemowląt. **Współczynnik zgonów niemowląt** liczony na 1000 urodzeń żywych w 2018 r. wyniósł 4,2 i był o 0,4 p. prom. niższy niż w 2017 r. (4,1 w 2015 r.). Wskaźnik ten był jednak wyższy od średniej umieralności niemowląt w kraju (3,8).

Aktualnie jednym z wyzwań demograficznych jest postępujący w województwie proces starzenia się społeczeństwa. Obserwuje się niekorzystne zmiany w strukturze ludności w podziale na tzw. ekonomiczne grupy wieku, tj. ludność w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym. Udział osób w wieku poprodukcyjnym zwiększył się z 18,8% w 2015 r. do 21,0% w 2018 r., natomiast

udział osób w wieku produkcyjnym (mężczyźni – 18-64 lata, kobiety – 18-59 lat) zmniejszył się z 63,1% do 61,0%. Jedynie odsetek ludności w wieku przedprodukcyjnym pozostał w tym okresie na niezmiennym poziomie – 18,1%.

W związku z sytuacją demograficzną samorząd województwa uruchomił programy „Lubuskie Inicjatywy Młodzieżowe” i „Lubuskie Inicjatywy Senioralne”, w ramach których realizowano działania aktywizujące.

Konkurencyjność gospodarki; atrakcyjność inwestycyjna regionu

W 2016 r. **nakłady brutto na środki trwałe** wyniosły 7703 mln zł, tj. zmniejszyły się w porównaniu z rokiem poprzednim o 1,7%, po spadku notowanym w latach 2013-2015.

Stopa inwestycji w gospodarce narodowej (relacja nakładów brutto na środki trwałe do produktu krajowego brutto w cenach bieżących) spadła z 19,7% w 2015 r. do 18,6% w 2016 r., była także mniejsza niż w 2013 r. (19,5%). W kraju stopa inwestycji w gospodarce narodowej zmniejszyła się w skali roku z 20,1% do 18,1%, była także niższa niż w 2013 r. (18,8%).

Nakłady inwestycyjne w 2017 r. wyniosły 5516,5 mln zł i były o 2,7% mniejsze od zrealizowanych w poprzednim roku (wówczas notowano spadek nakładów inwestycyjnych o 3,5%). Nakłady inwestycyjne zrealizowane w sektorze prywatnym stanowiły 67,4% ogółu nakładów inwestycyjnych w województwie (wobec 69,8% w 2016 r. i 58,4% w 2014 r.). W 2017 r. były one o 6,1% mniejsze niż przed rokiem, jednak o 32,3% większe w porównaniu z 2014 r. Nakłady sektora publicznego (32,6% ogółu nakładów inwestycyjnych) zwiększyły się zarówno w porównaniu z 2016 r. (o 5,0%), natomiast w stosunku do 2014 r. zmniejszyły (o 10,1%).

Według ostatnich dostępnych danych relacja nakładów inwestycyjnych do produktu krajowego brutto pogorszyła się. W 2017 r. udział nakładów inwestycyjnych w produkcie krajowym brutto wyniósł 12,7% (wobec 13,7% w 2016 r., 14,8% w 2015 r. i 12,5% w 2014 r.). W kraju relacja nakładów inwestycyjnych do PKB wyniosła 13,0%.

W końcu 2018 r. liczba **podmiotów gospodarczych** wpisanych do rejestru REGON wyniosła 113,3 tys., tj. o 0,3% więcej niż w 2017 r. i o 1,8% więcej w porównaniu z 2015 r. Na 10 tys. ludności przypadało 1117 podmiotów gospodarczych (wobec 1110 w 2017 r. i 1093 w 2015 r. oraz 1136 średnio w kraju). W porównaniu z 2015 r. wzrosła liczba podmiotów nowo zarejestrowanych, z 96 do 103 na 10 tys. ludności, przy wzroście liczby podmiotów wykreślonych z rejestru (z 84 do 97 na 10 tys. ludności). Nadal utrzymuje się większa liczba podmiotów gospodarczych w przeliczeniu na 10 tys. ludności w podregionie gorzowskim (1170) niż w podregionie zielonogórskim (1084). Wśród powiatów o największej liczbie podmiotów gospodarczych na 10 tys. ludności, oprócz miast na prawach powiatu: Zielonej Góry (1509) i Gorzowa Wlkp. (1416), znajduje się powiat słubicki (1217). Ponad 1000 podmiotów wpisanych do rejestru REGON na 10 tys. ludności zanotowano także w powiatach: gorzowskim, krośnieńskim, międzyrzeckim i świebodzińskim.

Województwo lubuskie mieści się w grupie województw o najwyższej liczbie podmiotów z udziałem kapitału zagranicznego w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców, przy czym wielkość tego wskaźnika uległa obniżeniu w prezentowanym okresie. W 2017 r. na 10 tys. mieszkańców przypadało 5,9 podmiotów z udziałem kapitału zagranicznego, wobec 6,6 w 2016 r. i 7,0 w 2014 r. W kraju liczba podmiotów z kapitałem zagranicznym na 10 tys. ludności zmniejszyła się z 6,9 w 2014 r. do 6,0 w 2017 r.

W ciągu czterech lat (w okresie 2014-2017) na **działalność badawczo-rozwojową (B+R)** w województwie lubuskim przeznaczono łącznie ok. 405,5 mln zł, co stanowiło ok. 0,6% ogółu nakładów na działalność badawczo-rozwojową zrealizowanych w tym okresie w kraju. W kolejnych latach tego okresu nakłady zrealizowane w województwie lubuskim utrzymywały się na poziomie

znacznie niższym niż w większości pozostałych województw. W 2017 r. wyniosły 164,2 mln zł i były o 95,9% wyższe w porównaniu z poprzednim rokiem i o 141,1% wyższe w stosunku do nakładów poniesionych w 2014 r. Jednak mimo tak spektakularnego wzrostu województwo lubuskie plasuje się dopiero na przedostatnim miejscu w kraju pod względem nakładów na B+R per capita (161,6 zł/os.).

Z ogółu nakładów zrealizowanych w 2017 r. 75,9% stanowiły nakłady w sektorze przedsiębiorstw (w kraju 64,5%). Odsetek ten zwiększył się w prezentowanym okresie z 52,6% w 2014 r. do 63,4% w 2015 r. i do 66,5% w 2016 r.

W 2017 r. bardziej dynamiczny wzrost nakładów na B+R niż wzrost PKB, wpłynął na poprawę wskaźnika intensywności prac badawczo-rozwojowych. Udział nakładów na badania i prace rozwojowe w PKB wyniósł 0,38% wobec 1,03% średnio w kraju. Lubuskie pozostało w grupie województw o najniższych w kraju nakładach na B+R w relacji do PKB.

W 2017 r. liczba pracujących w B+R, tj. wszystkich osób związanych z działalnością B+R, zarówno pracowników merytorycznych, jak i personelu pomocniczego², wyniosła 2,1 tys., co stanowiło 1,1% ogółu pracujących w B+R w kraju. Grupa pracujących w B+R stanowi niewielki odsetek ogółu pracujących w województwie, na poziomie 0,5% (przy średnim odsetku w kraju na poziomie 1,1%).

Z ogółu osób pracujących w działalności B+R w województwie lubuskim 988 osób, tj. 47,7% stanowiły osoby pracujące w sektorze szkolnictwa wyższego (wobec 50,5% średnio w kraju). Podanie struktury pracujących w pozostałych sektorach nie jest możliwe ze względu na tajemnicę statystyczną.

Do ustalania faktycznego zaangażowania w działalności badawczo-rozwojowe stosuje się jednostki przeliczeniowe – ekwiwalenty pełnego czasu pracy (EPC), gdzie jeden ekwiwalent pełnego czasu pracy EPC oznacza jeden osobo-rok poświęcony wyłącznie na działalność B+R. Faktyczna liczba pracujących w działalności badawczo-rozwojowej wyrażona w ekwiwalentach pełnego czasu pracy (EPC)³, w 2016 r. wyniosła 1131,9 ECP, tj. 0,9% wyrażonej w ECP liczby zaangażowanych w działalność B+R w kraju. W przeliczeniu na 1000 osób aktywnych zawodowo liczba pracujących wyniosła 2,5 EPC i była niższa niż średnio w kraju (7,0 EPC).

Działalność innowacyjna nie mogła by mieć miejsca bez wysoko wykształconych zasobów ludzkich. W województwie lubuskim odsetek osób z wykształceniem wyższym systematycznie rośnie, osiągając w 2018 r. poziom 19,5% wobec 17,8% w roku 2015. Jednakże region pozostaje ciągle w tyle za średnią krajową (22,3% w 2015 r. i 24,4% w 2018 r.). Co ciekawe w województwie więcej kobiet (21,8%) posiada wykształcenie wyższe niż mężczyźni (17%).

W 2017 r. przychody netto ze sprzedaży produktów **innowacyjnych** w przedsiębiorstwach przemysłowych stanowiły 4,4% ogółu przychodów netto ze sprzedaży (wobec 5,4% w 2016 r.). Udział ten był jednak mniejszy niż w latach 2014 i 2015 (odpowiednio 5,6% i 4,7%). W kraju przychody te stanowiły średnio 7,1% ogółu przychodów netto ze sprzedaży (wobec 8,1% w 2016 r. i 9,5% w 2015 r.). Przychody ze sprzedaży produktów innowacyjnych na eksport w 2017 r. stanowiły 3,0% ogółu przychodów netto ze sprzedaży (wobec 3,7% średnio w kraju). Było to mniej niż w roku poprzednim (3,6%), a także mniej niż w latach 2015 i 2014 (odpowiednio 3,2% i 4,0%).

² Pracujący (personel wewnętrzny) – osoby zaangażowane bezpośrednio w działalność B+R w jednostce sprawozdawczej, w ramach podstawowego czasu pracy lub poza nim w ramach umów cywilnoprawnych z pracodawcą, zaliczane według stanu w dniu 31 XII do pracujących w tej jednostce, a w szczególności: a) osoby zatrudnione na podstawie stosunku pracy, (tj. umowy o pracę, powołania, wyboru, mianowania lub stosunku służbowego), b) pracodawcy i pracujący na własny rachunek: właściciele i współwłaściciele, łącznie z bezpłatnie pomagającymi członkami ich rodzin, osoby pracujące na własny rachunek, np. osoby wykonujące wolne zawody.

³ Jeden ekwiwalent pełnego czasu pracy EPC oznacza jeden osobo-rok poświęcony wyłącznie na działalność B+R.

O konkurencyjności i atrakcyjności gospodarki świadczą inwestycje zagraniczne. W tym zakresie Lubuskie wypada niezwykle korzystnie – zajmuje 4. miejsce w kraju pod względem liczby podmiotów gospodarczych z udziałem kapitału zagranicznego na 10 tys. ludności przyjmując w 2017 r. wartość 5,9 (mazowieckie 15,7, zachodniopomorskie 8, dolnośląskie 7,1). Wskaźnik ten był również zbliżony do średniej krajowej - 6,0. Jednakże należy zauważyć, że wskaźnik ten w 2014 r. dla województwa wyniósł 7,0.

Rynek pracy

W prezentowanym okresie **liczba pracujących** w województwie lubuskim wzrosła. W 2018 r. wyniosła 357,7 tys. osób i była o 1,7% wyższa niż w 2017 r. W stosunku do 2015 r. liczba ta wzrosła o 6,9%. W kraju w analogicznych okresach zanotowano wzrost liczby pracujących odpowiednio o 1,5% i 7,7%. W przeliczeniu na 1000 ludności liczba pracujących w województwie wyniosła 353 (wobec 407 średnio w kraju), tj. o 7 pracujących na 1000 ludności więcej niż w 2017 r. oraz o 24 pracujących na 1000 ludności więcej w porównaniu z 2015 r.

W 2018 r. z ogółu pracujących w województwie 57,2% koncentrowały podmioty gospodarcze prowadzące działalność usługową, w tym 26,3% podmioty z grupy sekcji: handel; naprawa pojazdów samochodowych, transport i gospodarka magazynowa, zakwaterowanie i gastronomia oraz informacja i komunikacja. W przemyśle i budownictwie pracowało łącznie 32,4% ogółu pracujących w województwie, a w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie – 10,4%.

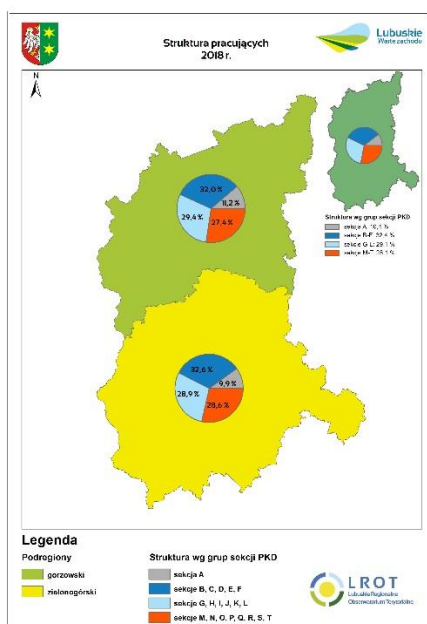
Według wyników badania aktywności ekonomicznej ludności (BAEL) w prezentowanym okresie nastąpił wzrost **wskaźnika zatrudnienia** ludności w wieku 15-64 lata z 61,8% w 2015 r. do 66,1% w 2018 r. Nadal jednak udział pracujących w liczbie ludności w wieku 15-64 lata był niższy niż średnio w kraju (w 2015 r. – 62,9%, a w 2018 r. – 67,4%). W populacji mężczyzn wskaźnik zatrudnienia w 2018 r. osiągnął wartość 72,9% (wobec 67,8% w 2015 r. i 74,0% średnio w kraju). Odsetek pracujących kobiet w grupie kobiet w wieku 15-64 lata wyniósł 59,2% (wobec 55,8% w 2015 r. i 60,8% w kraju).

Jednocześnie w znacznym stopniu zmniejszyła się **stopa bezrobocia**, która w 2018 r. wyniosła 3,0% wobec 6,3% w 2015 r. (na podstawie wyników BAEL). Ponadto w prezentowanym okresie stopa bezrobocia w województwie była niższa od średniej wartości tego wskaźnika w kraju (w 2018 r. – 3,8%, w 2015 r. – 7,5%). W populacji ludności w wieku produkcyjnym stopa bezrobocia wyniosła 3,1% (wobec 6,6% w 2015 r. i 4,0% średnio w kraju).

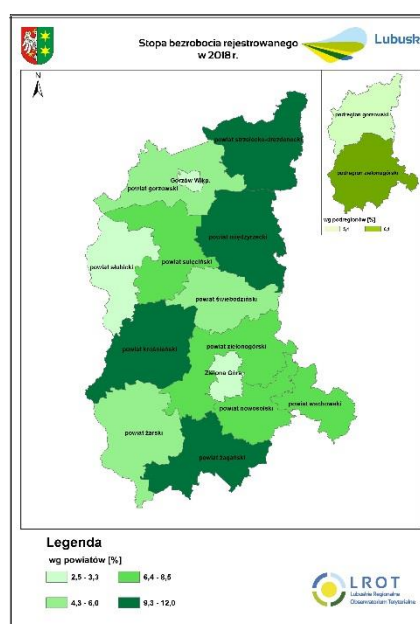
Spadek liczby bezrobotnych potwierdzają także dane dotyczące bezrobocia rejestrowanego. W końcu 2018 r. liczba zarejestrowanych bezrobotnych wyniosła 22,2 tys. osób i była o 43,6% mniejsza niż w 2015 r. Liczba bezrobotnych mężczyzn zmniejszyła się o 49,8% przy spadku liczby bezrobotnych kobiet o 38,3%.

W rezultacie stopa bezrobocia rejestrowanego zmniejszyła się w porównaniu z notowaną w 2015 r. W 2018 r. wyniosła 5,8% wobec 10,5% w 2015 r. i 5,8% średnio w kraju.

Mapa 3. Struktura pracujących według grup sekcji PKD w podregionach województwa lubuskiego

Mapa 4. Stopa bezrobocia rejestrowanego w powiatach województwa lubuskiego

Źródło: Opracowanie własne Lubuskiego Regionalnego Obserwatorium Terytorialnego na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Zielonej Górze.

Jakość życia

W 2018 r. w porównaniu z 2017 r. stopa **ubóstwa relatywnego** w województwie lubuskim zwiększyła się z 12,8% do 14,4%. Poziom skrajnej biedy wyniósł 5,8% i był o 2,7 p. proc. wyższy, niż rok wcześniej. Odsetek osób żyjących w ubóstwie pozostawał na wyższym poziomie niż w 2015 r. Wyniki badania budżetów gospodarstw domowych wskazują, że zaobserwowany wzrost zasięgu ubóstwa ekonomicznego miał miejsce w sytuacji poprawy przeciętnej sytuacji dochodowej gospodarstw domowych.

Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na osobę w gospodarstwach domowych wyniósł 1665 zł i był realnie wyższy o 2,7% od dochodu z 2017 r. Przeciętne miesięczne wydatki na osobę osiągnęły wartość 1144 zł i były realnie niższe o 0,9% od wydatków z 2017 r. (stanowiły 68,7% dochodów). W odniesieniu do 2015 r. dochód rozporządzalny na osobę w ujęciu realnym wzrósł o 15,3%, a wydatki – o 0,3%.

W 2016 r. nominalne dochody do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw domowych na 1 mieszkańca w województwie lubuskim wyniosły 26,1 tys. zł (89,5% średniej krajowej), w porównaniu z 2015 r. były realnie wyższe o 5,7%.

Zwiększył się odsetek mieszkańców pozytywnie oceniających swoją sytuację materialną. Ponad 47,7% osób oceniło ją jako dobrą lub bardzo dobrą, w porównaniu z 39,3% w 2017 r. Jednocześnie zmniejszył się z 12,1% do 7,8% odsetek osób określających ją jako raczej złą i złą.

W okresie 2015-2018 r. warunki mieszkaniowe ludności nieznacznie się poprawiły. W 2018 r. zasoby mieszkaniowe województwa wyniosły 377,0 tys. mieszkań o powierzchni użytkowej 27802,8 tys. m² i 1496,5 tys. izb. Przyrost liczby mieszkań w porównaniu z 2015 r. wyniósł 11,3 tys., tj. 3,1%. Zasoby mieszkaniowe województwa lubuskiego stanowiły 2,6% krajowych zasobów mieszkaniowych. Odnosząc wielkość zasobów mieszkaniowych do liczby ludności, województwo lubuskie uplasowało się na 8. miejscu w kraju.

Przeciętnie w jednym mieszkaniu nadal zamieszkiwało ok. 3 osób, tyle samo co w 2015 r. i średnio w kraju. Zbliżona do średniej krajowej (74,2 m²) była także przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania, która wyniosła 73,8 m² (wzrost o 0,5 m² w porównaniu z 2015 r.). W przeliczeniu na 1000 mieszkańców wzrosła ilość nowo wybudowanych mieszkań w województwie lubuskim – w 2018 r. oddano do użytkowania 4,2 mieszkania, w porównaniu z 3,2 w 2015 r. Zwiększył się także odsetek gospodarstw domowych wyposażonych w samochód osobowy, z 63,7% do 68,5%. Na 1000 mieszkańców przypadało 648 zarejestrowanych aut, tj. o 14,2% więcej niż 2015 r., a województwo lubuskie pod względem tego wskaźnika zajęło 4. miejsce w kraju.

Infrastruktura techniczna i społeczna

Z punktu widzenia wpływu na rozwój gospodarczy, infrastrukturę transportową należy traktować jako czynnik zwiększający poziom atrakcyjności inwestycyjnej danego obszaru. **Infrastruktura drogowa** lokuje województwo lubuskie w kategorii regionów stosunkowo wysoko w skali kraju. W 2018 r. długość dróg wojewódzkich o nawierzchni twardej w województwie lubuskim wyniosła 1592,3 km (w stosunku do 2015 r. było to o 3,7 km mniej). Przeliczając długość dróg wojewódzkich o nawierzchni twardej przypadającą na 100 km² powierzchni województwa, występuje tutaj 11,4 km dróg, co jest wartością wyższą od średniej krajowej kształtującej się na poziomie 9,2 km. Warto podkreślić, że województwo od lat zabiegało o realizację ważnej inwestycji, jaką jest budowa przeprawy mostowej na rzece Odra w Miłsku – w 2017 r. został rozstrzygnięty przetarg na realizację zadania w systemie zaprojektuj-wybuduj, a w 2018 r. rozpoczęto prace projektowe. Inwestycja realizowana jest przy zaangażowaniu środków regionalnego programu operacyjnego.

Na atrakcyjność inwestycyjną województwa lubuskiego przekłada się także dostępność autostrad (autostrada A2, A18) i dróg ekspresowych (droga ekspresowa S3). Łączna długość autostrad w województwie wynosi 89,2 km a dróg ekspresowych 168,7 km. W przeliczeniu na 1000 km² w województwie lubuskim dostępne jest 6,4 km autostrad. Łączna dostępność dróg ekspresowych i autostrad w 2018 r. w województwie lubuskim wyniosła 18,4 na 1000 km². Taka wartość lokuje województwo lubuskie na czwartym miejscu wśród województw Polski – za województwem śląskim (24,9), łódzkim (24,6) i dolnośląskim (21,3). W 2018 r. oddano do użytku ostatnie odcinki lubuskiej części S3 o łącznej długości ponad 60 km. W budowie pozostaje zachodni most przez rzekę Odrę w miejscowości Cigacice (planowany koniec budowy – II połowa 2019).

Region posiada dobrze rozwiniętą **sieć kolejową** – pod względem długości linii kolejowych przypadającej na 10 tys. mieszkańców, w 2018 r. lubuskie jest na pierwszym miejscu w kraju (9,0, gdy średnia krajowa wynosi 5,0). Wskaźnik gęstości linii kolejowych obliczany jako długość linii normalnotorowych przypadających na 100 km² województwa kształtuje się na poziomie 6,5 km/100 km² (6. lokata wśród województw ex equo z województwem pomorskim) i jest wyższy od wskaźnika gęstości dla kraju (6,2 km/100 km²). Liczba pasażerów odprawionych w transporcie kolejowym (regionalnym) wyniosła blisko 2,8 mln.⁴

Województwo lubuskie rozwija także **transport lotniczy**. W 2018 r. odprawiono 21934 pasażerów, podczas gdy w 2015 r. odprawianych pasażerów było 17106.

W ostatnich latach obserwuje się zmiany sytuacji w zakresie **bezpieczeństwa ruchu drogowego**. Do 2016 r. liczba śmiertelnych ofiar wypadków w przeliczeniu na 100 tys. ludności systematycznie rosła osiągając poziom 11,1; w 2018 r. odnotowano natomiast 7,8.⁵

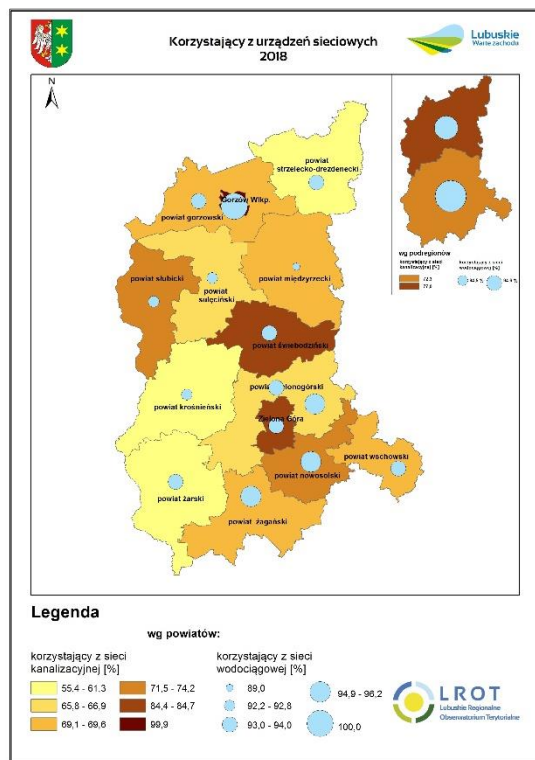
Istotny wpływ na aktualny poziom kapitału społecznego ma stan dostępnej infrastruktury społecznej i technicznej. W województwie lubuskim zauważalne są pozytywne zmiany odsetka ludności

⁴ Liczba pasażerów na terenie województwa lubuskiego przewiezionych przez Przewozy Regionalne i Koleje Dolnośląskie. Dane pochodzą z zasobów UMWL (dokładna liczba wyniosła 2 791 117 pasażerów)

⁵ Dane ULC

korzystającej z **urządzeń sieciowych**. W 2018 r. z sieci wodociągowej, kanalizacyjnej i gazowej korzystało odpowiednio: 94,6%, 74,1% i 52,8% mieszkańców województwa lubuskiego, przy średniej dla Polski wynoszącej odpowiednio: 92,1%, 70,8% i 52,1%. Długość sieci wodociągowej i kanalizacyjnej wyniosła w 2018 r. odpowiednio 7019,9 km i 4444,5 km.

Mapa 5. Odsetek ludności korzystającej z urządzeń sieciowych w powiatach województwa lubuskiego

Źródło: Opracowanie własne Lubuskiego Regionalnego Obserwatorium Terytorialnego na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Zielonej Górze.

Zgodnie ze współczesnymi koncepcjami rozwoju regionalnego do istotnych czynników rozwoju społeczno-gospodarczego zalicza się wykształcenie i dostępność edukacyjną od najniższego poziomu. Wskaźniki charakteryzujące **wychowanie przedszkolne** w województwie charakteryzuje tendencja wzrostowa. W 2018 r. w województwie lubuskim wychowanie przedszkolne prowadziło 499 placówek, w tym 294 przedszkola (w 2015 r. było to 476 placówek, w tym 278 przedszkoli). Wychowaniem przedszkolnym objętych zostało w 2018 r. 35,6 tys. dzieci, tj. o 6,4 tys. dzieci więcej niż w 2015 r. Dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego w wieku 3-5 lat stanowiły 85,1% ogółu dzieci w tej grupie wiekowej (w 2015 r. było to 83,2%).

Od kilku lat można mówić w województwie lubuskim o systematycznym spadku liczby **studentów**. Tendencja ta obserwowana jest również w skali kraju, co jest konsekwencją przede wszystkim zmian demograficznych. W 2018 r. w województwie funkcjonowało 6 uczelni wyższych, spośród których trzy to uczelnie publiczne⁶. Na lubuskich uczelniach kształciło się 13,3 tys. studentów (w 2015 r. liczba ta wyniosła 16,5 tys.). Udział lubuskich studentów w liczbie studentów w kraju wyniósł 1,1%. Liczba

⁶ Uczelnie publiczne: Uniwersytet Zielonogórski, Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wlkp., Zamiejscowy Wydział Kultury Fizycznej w Gorzowie Wlkp. Akademii Wychowania Fizycznego im Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu, Collegium Polonicum (ze względu na strukturę w badaniach statystycznych jednostką ujmuje się w woj. wielkopolskim). Uczelnie publiczne: Łużycka Szkoła Wyższa im. J.B. Solfy z siedzibą w Żarach, Wyższa Szkoła Biznesu w Gorzowie Wlkp., Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wlkp.

studentów szkół wyższych w przeliczeniu na 10 tys. ludności w 2018 r. wyniosła 131 wobec 162 w 2015 r. i 320 średnio w kraju. Aby przeciwdziałać negatywnym tendencjom samorząd województwa przygotował „Kierunki rozwoju szkolnictwa wyższego w województwie lubuskim do roku 2030”. Dokument ten pełni funkcję diagnostyczną, informacyjną, planistyczną i koordynacyjną.

O stanie infrastruktury społecznej w regionie świadczy także dostępność w zakresie **opieki zdrowotnej**. Lubuskie szpitale (24 szpitale ogólne i 3 psychiatryczne) w 2018 r. dysponowały liczbą 5115 łóżek (w 2015 r. było to 5239 łóżek). W przeliczeniu na 10 tys. ludności w województwie lubuskim przypadają w szpitalach ogólnych 42 łóżka, co daje wartość o 5 łóżek mniej niż wynosi średnia dla Polski. Taka wartość lokuje województwo lubuskie na 15. miejscu w kraju (przed województwem pomorskim). Niska dostępność łóżek szpitalnych może być traktowana jako wskaźnik niedostatecznego poziomu dostępności mieszkańców do opieki zdrowotnej. W 2018 r. zakończono rozbudowę Wielospecjalistycznego Szpitala Wojewódzkiego w Gorzowie Wlkp. o Ośrodek Radioterapii w celu zwiększenia dostępności do wysokiej jakości usług zdrowotnych w zakresie chorób nowotworowych. Realizowano również budowę bazy Śmigłowcowej Służby Ratownictwa Medycznego (HEMS) w Gorzowie Wlkp. W Zielonej Górze rozpoczęto budowę Centrum Zdrowia Matki i Dziecka, której zakończenie planuje się na 2021 r.

Turystyka jest jednym z obszarów, które przekładają się na możliwości rozwoju regionu. W województwie lubuskim w 2018 r. dostępnych było 18,2 miejsc noclegowych na 1000 ludności (w porównaniu z 2015 r. wartość ta nie uległa zmianie). Liczba turystów w województwie lubuskim w przeliczeniu na 1000 ludności w 2018 r. wyniosła 677,3, co pozwoliło ułożyć się na 7. pozycji w kraju (średnia dla Polski wyniosła 882,4). Najwyższą wartość tego wskaźnika zanotowano w powiatach słubickim (2885,0), świebodzińskim (1920,0) i sulęcińskim (1395,0). Najniższą liczbę turystów w przeliczeniu na 1000 ludności zanotowano w powiecie nowosolskim (131,5) oraz żarskim (267,2).

Mimo dobrego dostępu do **instytucji kultury** (4. lokata w Polsce w odniesieniu do liczby osób przypadających na 1 miejsce w teatrach i instytucjach muzycznych), mieszkańcy województwa lubuskiego korzystali z nich w umiarkowany sposób. W 2018 r. widzowie i słuchacze teatrów i instytucji muzycznych województwa lubuskiego stanowili 572 osoby na 1000 ludności (w 2015 r. wartość ta wyniosła 229 osób na 1000 ludności). W 2018 r. Zarząd Województwa przyjął Program Rozwoju Kultury Województwa Lubuskiego na lata 2018-2020, w którym zaplanowano działania wspierające kulturę regionalną.

Finanse jednostek samorządu terytorialnego

W 2018 r. **dochody** JST wyniosły 6379,1 mln zł i były o 6,8% wyższe w porównaniu z 2017 r. oraz o 29,1% wyższe w stosunku do zrealizowanych w 2015 r. Z ogółu dochodów JST 54,2% stanowiły dochody gmin (w tym 29,4% – dochody gmin miejsko-wiejskich), a 26,3% – dochody miast na prawach powiatu. Dochody budżetów powiatów w 2018 r. stanowiły 12,8% ogółu dochodów JST w województwie, a dochody budżetu województwa – 6,7%.

Głównym źródłem dochodów budżetów jednostek samorządu terytorialnego są dochody własne. W 2018 r. środki z tej kategorii dochodowej stanowiły 46,1% ogółu dochodów budżetów JST (tj. o 0,4 p. proc. więcej niż w 2017 r., jednak o 3,4 p. proc. mniej niż w 2015 r.). Dochody z tytułu dotacji stanowiły 31,3% ogółu dochodów (tj. więcej niż przed rokiem i w 2015 r. odpowiednio o 0,2 p. proc. i 7,8 p. proc.). Zmniejszył się natomiast odsetek dochodów w formie subwencji ogólnej (wyniósł 22,5%, tj. o 0,7 p. proc. mniej niż w 2017 r. i o 4,5 p. proc. mniej niż w 2015 r.).

Dochody budżetów JST w przeliczeniu na 1 mieszkańca systematycznie rosły w prezentowanym okresie, osiągając w 2018 r. poziom 6282 zł, tj. wyższy niż w 2017 r. i 2015 r. odpowiednio o 6,9% i o 29,6%. W największym stopniu wzrosły dochody budżetów miast na prawach powiatu (o 11,0% w stosunku do poprzedniego roku i o 45,1% w porównaniu z 2015 r.) oraz dochody budżetów gmin

(odpowiednio o 6,9% i 33,8%), przy spadku dochodów budżetu województwa (odpowiednio o 2,5% i 12,1%).

Jednocześnie w omawianym okresie zanotowano wzrost **wydatków** jednostek samorządu terytorialnego ogółem, które w 2018 r. wyniosły 6657,6 mln zł, tj. o 12,0% więcej w porównaniu z 2017 r. i o 37,1% więcej w stosunku do zrealizowanych w 2015 r.

Wydatki JST w przeliczeniu na 1 mieszkańca wyniosły 6556 zł (tj. o 710 zł na 1 mieszkańca więcej niż w 2017 r. i o 1794 zł na 1 mieszkańca więcej w porównaniu z 2015 r.). Najwyższe wydatki w przeliczeniu na 1 mieszkańca zrealizowały miasta na prawach powiatu (6861 zł, tj. o 2623 zł na 1 mieszkańca więcej niż w 2015 r.) oraz gminy (4768 zł, tj. o 1424 zł na 1 mieszkańca więcej niż w 2015 r.). Wydatki powiatów na 1 mieszkańca ukształtowały się na poziomie 1078 zł (tj. o 128 zł na 1 mieszkańca więcej w porównaniu z 2015 r.), a wydatki budżetu województwa – 446 zł na 1 mieszkańca, tj. o 36 zł na 1 mieszkańca mniej niż na początku omawianego okresu.

W ciągu 4 lat zwiększył się udział wydatków majątkowych inwestycyjnych w ogóle wydatków budżetów JST, z 14,8% w 2015 r. do 20,9%. Wydatki te po spadku w 2016 r. w porównaniu z poprzednim rokiem (o 18,6%), w latach 2017 i 2018 wzrosły (odpowiednio o 55,2% i o 53,6%). W rezultacie w 2018 r. wydatki inwestycyjne wyniosły 1394,2 mln zł i były o 94,0% wyższe niż w 2015 r.

W miastach na prawach powiatu wzrost wydatków majątkowych inwestycyjnych w skali roku notowano we wszystkich latach prezentowanego okresu, wskutek czego w 2018 r. wydatki te były blisko 5,5-krotnie wyższe niż w 2015 r. W mniejszym stopniu wzrosły wydatki inwestycyjne gmin i powiatów (odpowiednio 85,8% i 49,0% w porównaniu z 2015 r.). Z kolei w przypadku wydatków inwestycyjnych budżetu województwa wzrost środków zrealizowanych w tej kategorii budżetowej w porównaniu z poprzednim rokiem zanotowano jedynie w 2017 r. (o 68,4%). W pozostałych latach prezentowanego okresu wydatki inwestycyjne budżetu województwa były mniejsze w porównaniu z rokiem poprzednim. W rezultacie w 2018 r. stanowiły 73,2% środków zrealizowanych w 2015 r. Nadal jednak wydatki inwestycyjne budżetu województwa stanowiły największy odsetek wydatków budżetowych ogółem (w 2018 r. 32,4% wobec 40,8% w 2015 r.). W budżetach miast na prawach powiatu wydatki inwestycyjne stanowiły ponad ¼ ogółu zrealizowanych wydatków budżetowych (25,9% wobec 7,7% w 2015 r.). Znacznie mniejszy był odsetek wydatków inwestycyjnych w budżetach gmin (18,8% wobec 14,3% w 2015 r.) i w budżetach powiatów (12,8% wobec 9,7% w 2015 r.)

W latach 2016 i 2017 wystąpił spadek wydatków JST na **obsługę długu publicznego** (odpowiednio o 9,1% i o 3,3%). Z kolei w 2018 wydatki te wzrosły w ujęciu rocznym o 3,6%. Znamienne jest jednak, że w kolejnych latach prezentowanego okresu udział wydatków na obsługę długu publicznego w ogóle wydatków JST sukcesywnie się zmniejszał, średnio z 1,1% w 2015 r. do 0,7% w 2018 r., co obserwowano w jednostkach samorządowych wszystkich szczebli podziału administracyjnego.

Największy odsetek wydatków na obsługę długu publicznego notuje się w budżetach województwa i powiatów. W 2018 r. było to odpowiednio 6,1 mln zł i 9,1 mln zł, tj. odpowiednio 1,3% i 1,1% ogółu ich wydatków. Gminy na obsługę długu publicznego przeznaczyły łącznie 22,7 mln zł, tj. 0,6% ich łącznych wydatków budżetowych w 2018 r., a miasta na prawach powiatu – 8,7 mln zł, tj. 0,5%.

W 2018 r. łączna wartość **zobowiązań**⁷ jednostek samorządu terytorialnego w województwie lubuskim wyniosła 1852,1 mln zł wobec 1610,9 mln zł w 2017 r. i 1706,6 mln zł w 2015 r.

W 2018 r. relacja zobowiązań ogółem jednostek samorządu terytorialnego do ogółu ich dochodów pogorszyła się w stosunku do poprzedniego roku (wyniosła 29,0% wobec 27,0% w 2017 r.), jednak w stosunku do 2015 r. uległa poprawie (w 2015 r. zobowiązania JST stanowiły 34,5% ogółu dochodów).

⁷ Dane Regionalnej Izby Obrachunkowej w Zielonej Górze, raport: Realizacja budżetów przez lubuskie JST, <http://www.zielonagora.rio.gov.pl/strona.php?id=51>

W ostatnich dwóch latach najwyższe zobowiązania w relacji do zrealizowanych dochodów (rosnące w kolejnych latach prezentowanego okresu) notowano w przypadku budżetu województwa. W 2018 r. zobowiązania stanowiły 41,3%, a w 2017 r. – 39,0% ogółu dochodów budżetowych województwa (wobec 34,8% w 2015 r.). Stosunkowo wysoką wartość prezentowanego wskaźnika nadal notowano w budżetach powiatów. W 2018 zobowiązania stanowiły średnio 32,9% ogółu dochodów, tj. mniej niż w latach poprzednich – w 2017 r. było to 36,3%, a w 2015 r. 42,5%). W budżetach miast na prawach powiatu zobowiązania stanowiły 29,6% ogółu dochodów, tj. więcej niż w poprzednim roku (25,1%), jednak mniej niż na początku prezentowanego okresu (w 2015 r. było to 35,4%). Z kolei najmniejszy udział zobowiązań w ogóle dochodów budżetowych zanotowano w budżetach gmin, średnio na poziomie 26,3%. Było to więcej niż w 2017 r. (24,0%), jednak mniej niż w 2015 r. (32,0%).

Wykorzystanie funduszy unijnych

W latach 2015-2018 łączne dochody jednostek samorządu terytorialnego na finansowanie i współfinansowanie programów i projektów realizowanych ze środków z Unii Europejskiej, z budżetu państwa lub innych, przekazanych jako współfinansowanie programów i projektów realizowanych z udziałem środków z funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności UE oraz z tzw. płatności w zakresie budżetu środków europejskich wyniosły 1320,5 mln zł. Środki te stanowiły średnio 5,8% skumulowanych dochodów budżetów JST w województwie lubuskim zrealizowanych w latach 2015-2018.

W 2018 r. utrzymał się notowany przed rokiem wzrost dochodów na finansowanie i współfinansowane programów i projektów unijnych w skali roku, który w 2018 r. wyniósł 46,4% (po wzroście w 2017 r. o 81,3% i spadku w 2016 r. o 46,6%). Udział tych dochodów w ogóle dochodów budżetowych JST zwiększył się w 2018 r. do 7,5%, z 5,5% w 2017 r. i 6,8% w 2015 r.

Największy udział dochodów na finansowanie i współfinansowanie programów i projektów realizowanych ze środków z Unii Europejskiej notuje się w budżecie województwa, w 2018 r. na poziomie 26,7% (wobec 23,3% w 2017 r. i 32,1% w 2015 r.). Znaczący odsetek tych środków zanotowano także w dochodach budżetów miast na prawach powiatu (9,1% wobec 5,6% w 2017 r. i 2,8% w 2015 r.). W budżetach powiatów udział środków na finansowanie i współfinansowanie programów i projektów realizowanych ze środków z Unii Europejskiej wyniósł 7,0%, tj. mniej niż w 2017 r. (o 1,2 p. proc.) jednak więcej w porównaniu z 2015 r. (o 4,5 p. proc.). W przypadku gmin, dochody z omawianej kategorii dochodowej stanowiły 4,4% ogółu dochodów budżetowych, tj. o 2,1 p. proc. więcej niż przed rokiem, jednak o 0,6 p. proc. mniej w porównaniu z 2015 r.

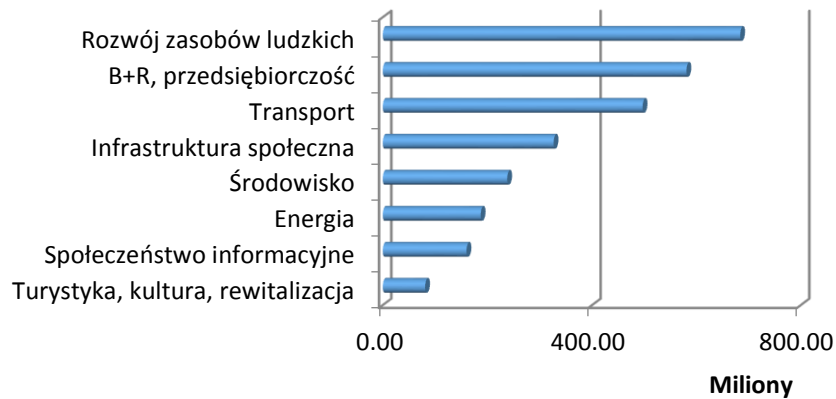
Wykorzystanie funduszy europejskich w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego – Lubuskie 2020

W perspektywie finansowej 2014-2020 w województwie lubuskim wdrażany jest Regionalny Program Operacyjny – Lubuskie 2020, na realizację którego ze środków unijnych przewidziano ponad 900 mln euro (ok. 4 mld zł). Według stanu na 31.12.2018 r. wartość dofinansowania UE do projektów w ramach RPO – L2020 (na podstawie zawartych umów) wyniosła ponad 2,7 mld zł⁸ (co w przeliczeniu na mieszkańca województwa daje kwotę 2 713,71 zł⁹).

⁸ Źródło danych: Departament Zarządzania Regionalnym Programem Operacyjnym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubuskiego

⁹ Obliczenie własne LROT, źródło danych dot. liczby ludności: Urząd Statystyczny w Zielonej Górze, ludność – stan w dniu 31.12.2018 r.

Wykres 1. Wartość dofinansowania UE wg obszarów tematycznych w ramach RPO – Lubuskie 2020 (w PLN) wg stanu na 31.12.2018 r., na podstawie podpisanych umów

Źródło: Opracowanie własne LROT na podstawie danych otrzymanych z Departamentu Zarządzania Regionalnym Programem Operacyjnym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubuskiego

Największe dofinansowanie przyznane zostało w ramach obszaru „rozwój zasobów ludzkich” (w tym projekty o największej wartości ogółem dotyczyły modernizacji kształcenia w regionie). Wysoki poziom dofinansowania na tym etapie wdrażania programu dotyczył również obszaru „B+R i przedsiębiorczość” – największym realizowanym projektem w tym zakresie jest stworzenie Parku Technologii Kosmicznych.